

דף שבועי

בס"ד

פרשת וארא, תשפ"ג, מספר 1504

משה והאבות – חיבור גלוי ונסתר נעם ארנון

אָחִיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם (שמ' ב:יא). משה ידע שבני ישראל הם "אחיו". הוא הכיר את עברו, את זהותו ואת משפחתו. הוא ידע על האבות, הכיר את שמם ואת שייכותם לגורל עמו. כך יובן מה שנאמר לו בהתגלות הראשונה במעמד הסנה: "וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֹשֶׁה, וַיֹּאמֶר הַנְּנִי... וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב" (שמ' ג:ד-ו). אזכור השמות של האבות מבהיר למשה באחת את פשר המראה המופלא של הסנה הבווער. במהלך הטלת השליחות ה' מוסר למשה את השם המשמש "קוד הפעלה" לתהליך הגאולה: "כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלַיכֶם, זֶה שְׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זְכָרִי לְדֹר דָּר (שם:טו). בשם זה יוצא משה לפעולה, והוא ממשיך להופיע עד ימינו בראש תפילת העמידה.

שמם של האבות מלווה את התהליך של גאולת ישראל ממצרים:

וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב (שמ' ב:כד).

לֶךְ וְאַסְפַּתְתָּ אֶת זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם: ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב לֵאמֹר פְּקֹד פְּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת הָעֲשׂוּי לְכֶם בְּמִצְרַיִם (שמ' ג:ז).

לְכֵן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה'... וְהִבַּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לְתֵת אֶתָּה

פרשתנו פותחת בדבר ה' אל משה, שבו הוא מזכיר את האבות, וניתן לראות בו מעין ביקורת על משה:

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו: אֲנִי ה'. וַאֲרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל-שֵׁדִי וְשְׁמִי ה' לֹא נִודְעָתִי לָהֶם. וְגַם הִקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּם לְתֵת לָהֶם אֶת אָרֶץ כְּנָעַן אֶת אָרֶץ מִגְרִיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָּהּ. וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבִדִים אֶתְם וְאֶזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי (שמ' ו:ב-ה).

גם חז"ל מבטאים גישה כזו: "חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרי כמה פעמים נגלית על אברהם יצחק ויעקב באל-שדי ולא הרהרו על מדותי" (סנהדרין קיא ע"א).¹

אזכור האבות כאן מתקשר לאזכורים וקשרים רבים בין משה והאבות. ניתן לומר שהאבות מלווים את משה לאורך כל חייו, ואף לאחר מכן, כפי שנראה להלן.

הופעתו הציבורית הראשונה של משה היא כאשר הגיע לבגרות: "וַיְהִי בְּיָמֵים הָהֵם וַיַּגְדֵּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל

* ד"ר נעם ארנון הוא יו"ר מדרשת חברון ודובר היישוב היהודי בחברון. נושא עבודת הדוקטור שלו: מערת המכפלה: האתר ותולדותיו מראשיתו עד שלהי העת העתיקה, בר אילן תשפ"א.
1 פסוקים אלו מעוררים שאלה תוכנית, כי שם הו"ה אכן הופיע בהתגלויות לאבות: לאברהם – "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים" (בר' טו:ז) וליעקב – "אני ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֲבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק" (בר' כח:יג), וכן שאלה דקדוקית (לכאורה היה צ"ל "ובשמ"). ראו: נחמה ליבוביץ, עיונים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 97 – 103.

משה והאבות במדרשי חז"ל

בהמשך למקרא, חז"ל העמיקו והדגישו את הקשר בין משה והאבות במספר רבדים. רובד אחד הוא תפילות משה בזכות אבות או בקברי האבות. הזכרת זכות האבות בפי משה הצילה את עם ישראל מחטא העגל:

בשעה שעשו ישראל אותנו מעשה עמד משה ולמד עליהם זכות מ' יום ומ' לילה ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים מיד נענה, שנאמר: "זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל" (שמ' לב:יג), מה כתיב? "וַיִּנָּחֵם ה' עַל הָרָעָה" (שם:יד).²

אמר רבי מאיר: מתי עובדי עכו"ם – מתין, אבל מתיהן של ישראל אינן מתים מפני שבזכותן החיים עומדין. שכן אתה מוצא כשעשו ישראל אותנו מעשה, אילולי שהזכיר משה רבינו זכות האבות כבר היו ישראל אבודין מן העולם, שנאמר: "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך".³

במדרשים נוספים מסופר על תפילת משה במערת המכפלה בזמן חורבן בית המקדש.⁴

רובד נוסף: לפי כמה מדברי חז"ל, הקב"ה שלח את משה לבשר לאבות שבניהם נכנסו לארץ:

מנין למתים שמספרים זה עם זה? שנאמר: "ויאמר ה' אליו: זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר". מאי "לאמר"? אמר הקדוש ברוך הוא למשה: לך אמור להם לאברהם ליצחק וליעקב שבועה שנשבעתי לכם כבר קיימתיה לבניכם.⁵

לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְנִתְּתִי אֶתְּהָ לָכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה' (שמ' ו:ח).

בשעת משבר, בחטא העגל, משה מתפלל לסליחה בזכות האבות, ובזכותם היא אכן מתקבלת:

זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ... וַיִּנָּחֵם ה' עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבַּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ (שמ' לב:יג-יד).

החיבור של משה לאבות בולט גם בספר דברים; שמם של האבות שב ונזכר שם שבע פעמים בדברי ה' למשה או בדברי משה לבני ישראל:

• רָאָה נִתְּתִי לְפָנֶיכֶם אֶת הָאָרֶץ בְּאֵז וּרְשׁוֹ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתִּיכֶם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לְתֵת לָהֶם וּלְזָרְעָם אַחֲרֵיהֶם (דב' א:ח).

• וְהָיָה כִּי יִבְיָאָךְ ה' אֶל-לְהִיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתִּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לְתֵת לָךְ עָרִים גְּדֹלֹת וְטֹבֹת אֲשֶׁר לֹא בְנִיתָ (דב' ו:י).

• וּלְמַעַן הִקִּים אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתִּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב (דב' ט:ה).

• זָכַר לְעֲבָדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב אֵל תִּפְּן אֶל קִשֵׁי הָעַם הַזֶּה וְאֶל רִשְׁעוֹ וְאֶל חַטָּאתוֹ (דב' ט:כז).

• לְמַעַן הִקִּים אֶתְּךָ הַיּוֹם לוֹ לְעַם וְהוּא יְהִי לָךְ לֹא-לָהִים כְּאֲשֶׁר דִּבַּר לָךְ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתִּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב (דב' כט:יב).

• לְאַהֲבָה אֶת ה' אֶל-לְהִיךָ לְשִׁמְעַ בְּקִלּוֹ וּלְדַבְּקָה בּוֹ כִּי הוּא חַיִּיד וְאַרְךָ יָמֶיךָ לְשִׁבְתָּ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתִּיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לְתֵת לָהֶם (דב' ל:כ).

• וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתְנַנְּהָ (דב' לד:ד).

2 שמוות רבה (וילנא) פרשת כי תשא פרשה מד.
3 תנחומא ויחי ד.
4 איכה רבה [וילנא] פתיחות כד ומקבילות; פתיחתא דאיכה רבתי, כד; מדרש איכה זוטא [בובר] לב ע"ב; שם, נוסחה ב, מב ע"א.
5 בבלי ברכות יח ע"ב.

המלאכים העבירוהו למשה רבנו ע"ה למערת המכפלה, וז"ש "לא ידע איש את קבורתו" – אף משה אינו יודע מקום קבורתו, כיון שנקבר מול בית פעור ורואה עצמו במערת המכפלה איננו יודע עיקר מקום קבורתו היכן.

רבי דוד הנגיד נכד הרמב"ם כתב:

משה רבנו ע"ה קברו ה' יתעלה שם, כמו שאמר "ואקברה את מתי שמה", שאם תהפוך "שמה" יבוא "משה" (מדרש ר' דוד הנגיד ע' פ"ד).

ספר "בני מאיר" (לה א) מוצא ראשי תיבות מעניינים לשם "משה": מלאכי שרת הביאוהו (אל) מערת שדה המכפלה.¹¹

בדורות קודמים נהגו לעלות למערת המכפלה ביום פטירת משה – ז' באדר. אחר קום המדינה, כאשר חברון נכבשה ע"י ירדן, עבר המנהג למירון. אחרי שחרור חברון רבים שבים ומציינים את זכר משה רבנו בחברון, בצפייה ל"רעיא מהימנא" שיקץ יחד עם "אבהן קדישין".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

11 וראו גם ב"חומת אנך" לחיד"א, בר' כג: מובאה בשם רבי אליעזר מגרמיזא. מיכאל איש שלום הציע ("מערת המכפלה וקבורתו של משה: לגלגולה של מסורת אגדה", תרביץ מא (תשל"ב), עמ' 203–210) להבין את האגדה על החיבור בין קבורת משה באמצעות מחילה למערת המכפלה כנובעת מבקשתו של משה להיכנס לארץ ישראל באופן שלא יהיה מנוגד לגזרה שנגזרה עליו – "דרך מנהרות ומחילות": "הואיל ונגזרה גזרה שלא אכנס לארץ לא כמלך ולא כהדיט, אכנס לה במחילת קיסריון שהיא מתחת לפמיאס" (מכילתא דר"י [איש שלום] ב, נה ע"ב; [האראוויטץ-רבין] עמ' 183; מכילתא דרשב"י [אפשטיין-מלמד] עמ' 124, 240. הדברים מובאים גם בילקוט שמעוני, דברים, רמז תתכ. ועוד: "א"ל משה, רבון העולמים, ...הכנס אותי במחילין לארץ, א"ל רב לך" (דברים רבה [ליברמן] פרשת ואתחנן).

אמר לו: לך אמור להם לאבות העולם: השבועה שנשבע הקדוש ברוך הוא לכם הרי כבר קיימה לבניכם.⁶

קיים רובד נוסף, עמוק ונסתר. במספר מדרשים מסופר שמשה נקבר במערת המכפלה עם האבות. אמנם, כידוע, "לא ידע איש את קברתו" (דב' לד:ו), אך המדרש מציין כי מחילה מחברת את קבורת משה למערת המכפלה, או כי משה הועבר, אחרי קבורתו בעבר הירדן, למערת המכפלה:⁷

"וימת שם משה" (דב' לד:ה). ומנין אתה אומר מחילה היתה יוצאה מקבורתו של משה לקבורתם של אבות? נאמר כאן "וימת שם משה" ונאמר להלן: "שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו" (בר' מט:לא).⁸

רעיא מהימנא, אנת ואבהן הקיצו ורננו לאתערותא דשכינתא, דאיהי ישנה בגלותא... מיד קם רעיא מהימנא ואבהן קדישין עימיה⁹ (פרק זה מופיע כיום בסידורים בנוסח עדות המזרח).

"במערת המכפלה קבורים ה' זוגות, ג' נגלות וב' נסתרות".¹⁰ פירוש המיוחס ל"מקובל גדול" מבאר:

הנסתרות הם אדם וחוה משה וצפורה, ואע"פ שנא' "ולא ידע איש את קבורתו", אמת שלא ידע איש את קבורתו, אבל המלאכים יודעים. והכתוב אומר "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא", כלומר, לא תבוא בעצמך אלא ביאוך, ששם נקבר משה על ידי המלאכים.

לנושא זה התייחסו גם מקורות מאוחרים יותר, כמו "מגלה צפונות" (דף קמד) שכתב:

6 פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים פרשת וזאת הברכה דף סז עמ' ב.
7 על נושא זה ראו בהרחבה: נעם ארנון (לעיל בכוכבית), עמ' 369 – 373.
8 ספרי דברים פסקה שנ"ז ד"ה "וימת".
9 סוף הקדמת תיקוני הזהר, ל"ז ב.
10 ספר התמונה, מיוחס לתנא רבי נחוניא בן הקנה, מהדורת קארעץ, תמונה ג' אות ר' דף ס'.